

RAPOR / REPORT

Yayın Geliş Tarihi / Received: 21.01.2025

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 29.05.2025

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Birlik, Mehmet, “Askeri Müdahaleler, Lozan ile Tanımlanmış Azınlıklar, Toplumsal Hareketler ve Medya (1960-1971): Kriz Dinamiklerinin Çok Boyutlu Analizi”.

Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History 26, (2025): 217-242.

ASKERİ MÜDAHALELER, LOZAN İLE TANIMLANMIŞ AZINLIKLAR, TOPLUMSAL HAREKETLER VE MEDYA (1960-1971): KRİZ DİNAMİKLERİNİN ÇOK BOYUTLU ANALİZİ

Şef (TEİAŞ) Mehmet BİRLİK

Yüksek lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-8170-6059>

DOI: 10.54842/ustich.1708143

217

Öz: Bu çalışma, 1960-1971 döneminde Türkiye’deki askeri müdahalelerin toplumsal-siyasal istikrarsızlık ve azınlık haklarıyla kesişen dinamiklerini incelemektedir. Arşiv belgeleri, tarihsel kayıtlar ve medya içerik analizi yöntemleri kullanılarak, iç krizlerin (ideolojik kutuplaşma, ekonomik kırılganlık) ve uluslararası baskıların (Soğuk Savaş jeopolitiği, ABD-Türkiye ilişkileri) 1960 Darbesi ve 1971 Muhtırası gibi müdahaleleri nasıl şekillendirdiği analiz edilmiştir. Sıkıyönetim dönemlerinde Lozan Antlaşması’nın düzenlendiği azınlık haklarının uygulanmasındaki aksaklıklar, yerel medyanın “ulusal bütünlük” vurgusu ve uluslararası kamuoyunun demokratik gerileme eleştirileri bağlamında değerlendirilmiştir. İç ve dış faktörleri bütüncül bir perspektifle ele alan çalışma, askeri müdahalelerin “anarşi” ile açıklanan geleneksel yorumlarını sorgulayarak kurumsal zayıflık ve elit çatışmalarının rolünü vurgulamaktadır. Bulgular, melez rejimlerde sivil-

asker ilişkileri tartışmalarına katkı sunarken, Türkiye'nin demokratik direncini sistematik krizlere rağmen ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelime: *Askeri Müdahaleler, 12 Mart Muhtırası, Lozan Antlaşması, Azınlık Hakları, Soğuk Savaş*

**MILITARY INTERVENTIONS, LAUSANNE-DEFINED
MINORITIES, SOCIAL MOVEMENTS, AND MEDIA
(1960-1971): A MULTIDIMENSIONAL ANALYSIS OF
CRISIS DYNAMICS**

Abstract: *This study examines the interplay of military interventions, sociopolitical instability, and minority rights in Türkiye between 1960 and 1971. Employing qualitative methods-including archival analysis, historical documentation, and media content review-it evaluates how domestic crises (ideological polarization, economic instability) and international pressures (Cold War geopolitics, U.S.-Türkiye relations) shaped military interventions such as the 1960 Coup and 1971 Memorandum. The analysis highlights the marginalization of minority rights under the Lausanne Treaty during periods of martial law, contrasting local media narratives emphasizing “national unity” with international critiques of democratic backsliding. By integrating internal and external factors, the study challenges reductionist interpretations of military interventions as mere responses to “anarchy,” instead emphasizing institutional fragility and elite fragmentation. Findings contribute to debates on civil-military relations in hybrid regimes and underscore the resilience of Türkiye’s democratic aspirations despite systemic crises.*

Keywords: *Military Interventions, 12 March Memorandum, Lausanne Treaty, Minority Rights, Cold War*

1. Giriş

1960-1971 yılları arasındaki Türkiye siyasi tarihi, yalnızca askeri müdahalelerle değil, aynı zamanda toplumsal dinamiklerin ve uluslararası gelişmelerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir dönüşüm süreciyle karakterize edilmiştir. Bu dönemde yaşanan 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası, Türk demokrasisinin kurumsallaşma sürecinde derin izler bırakmış, askeri vesayetin siyasal sistem üzerindeki etkisini kurumsallaştırmıştır. Özellikle 1961 Anayasası ile getirilen çift meclisli yapı ve askeri-bürokratik özerklik, demokratik hak ve özgürlüklerin genişletilmesine rağmen, ordunun sistem üzerindeki denetimini artırmış ve ilerleyen yıllarda yeni müdahalelere hukuki zemin hazırlamıştır.¹

Bu dönemin önemi, askeri müdahalelerin yalnızca birer kriz yönetim aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal kutuplaşma, siyasal istikrarsızlık ve ekonomik krizlerin hem nedeni hem de sonucu olarak ortaya çıkmasında yatmaktadır. Sağ-sol çatışmalarının ve toplumsal hareketliliğin artması, siyasi partiler arasındaki uzlaşmazlıklar ve kısa ömürlü hükümetler, devletin temel işlevlerinde aksamalara yol açmış; bu da askerin siyasal sisteme müdahalesini meşrulaştıran bir ortam yaratmıştır. Ayrıca, Soğuk Savaş'ın sebep olduğu uluslararası kutuplaşma, Türkiye'nin dış politikasında Batı ittifakına bağlılığını sürdürürken, zaman zaman ABD ile yaşanan krizler ve alternatif dış politika arayışları, iç siyasetteki kırılganlığı daha da derinleştirmiştir.²

1960-1971 dönemi Türkiye'si, hem iç siyasal krizlerin hem de uluslararası dinamiklerin kesiştiği, demokrasinin kurumsallaşmasında kritik bir evreyi temsil etmektedir. Bu süreçte yaşanan 27 Mayıs 1960 Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası, askeri vesayetin siyasal

1 Abdulvahap Akıncı, "Türkiye'de Askeri Vesayetin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi," Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 8, no. 1 (2013): 93-108; "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri," OGUİİBF Dergisi 9, no. 1 (2014): 1-23, <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/oguibf/issue/5712/76467>

2 27 Mayıs Askerî Müdahalesinin Meşruiyeti ve Meşruluk Kazandırma Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme," Ulakbilge 56 (Ocak 2021): 99-111, <https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1612823076.pdf>; Behçet Kemal Yeşilbursa, "İngiliz Belgelerine Göre Türkiye'de 1960, 1971 ve 1980 Askeri Müdahaleleri," Vakanüvis 4, no. 1 (2019): 354-406, <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.524406>

sistem üzerindeki etkisini derinleştirirken, toplumsal kutuplaşma ve ekonomik sıkıntılar sivil siyasetin zeminini aşındırmıştır. 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü düzenlemelere rağmen, ordunun özerkliği ve bürokratik denetim mekanizmaları, demokratik süreçlerin sekteye uğramasına neden olmuştur. Dönemin önemi yalnızca askeri müdahalelerin sıklığında değil, aynı zamanda medya söylemi, azınlık hakları ve uluslararası antlaşmaların iç siyasete yansımalarında da aranmalıdır. Özellikle Lozan Antlaşması'nın azınlıklara tanıdığı hakların uygulanması, hem hukuki hem de toplumsal bağlamda dönemin siyasi gerilimlerinden etkilenmiştir.

Bu çalışma kapsamında, 1960-1971 arasında toplumsal hareketler (sağ-sol çatışmaları, öğrenci eylemleri) ve uluslararası gelişmelerin (Soğuk Savaş, ABD-Türkiye ilişkileri) Türkiye'nin siyasi karar alma süreçlerini nasıl şekillendirdiği, askeri müdahalelerin arka planında yatan ekonomik, ideolojik ve jeopolitik faktörlerin neler olduğu araştırılmaktadır. Ayrıca, 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 müdahalelerinin hangi toplumsal talepler ve siyasi yönetim zafiyetleri nedeniyle meşruiyet kazandığı ve sivil-asker ilişkilerindeki gerilimlerin demokratik kurumların işleyişini nasıl etkilediği soruları ele alınmaktadır. 12 Mart Muhtırası sonrası kurulan ara rejimin, siyasi partiler ve temel haklar üzerinde ne tür kısıtlamalar getirdiği ve medyanın bu süreçte askeri otoritenin meşruiyetini destekleme veya eleştirme bağlamında nasıl bir rol üstlendiği de analiz edilmektedir. Bunun yanında, 1960-1971 döneminde Lozan Antlaşması'yla tanımlanan azınlık haklarının uygulanmasında ortaya çıkan toplumsal, hukuki ve siyasi engeller ile özellikle medya söyleminde azınlık haklarının temsili ve Türkiye'nin çoğulcu demokrasi idealine yansımaları da çalışma kapsamında sorgulanmaktadır.

Çalışma, karşılaştırmalı tarihsel analiz ve söylem çözümlemesi yöntemlerini birleştirerek, hem arşiv belgelerini hem de dönemin ulusal ve uluslararası basınını incelemeyi hedeflemektedir. Lozan Antlaşması'nın azınlık haklarına ilişkin hükümleri, dönemin yasal düzenlemeleri ve medya yansımaları üzerinden ele alınacak; bu hakların siyasi kriz ortamında nasıl algılandığı ve uygulandığı sorgulanacaktır. Örneğin, 1971 sonrası sıkıyönetim döneminde azınlık okullarına yönelik kısıtlamalar ve basında bu konunun ele alınış biçimi, hem hukuki uyum hem de toplumsal kabule dair önemli ipuçları sunacaktır.

Makalenin amacı, 1960-1971 arası dönemde Türkiye’de yaşanan toplumsal olaylar, dış politika gelişmeleri ve askeri müdahaleler arasındaki karşılıklı etkileşimi bütüncül bir bakış açısıyla analiz etmektir. Bu süreçte demokrasinin kurumsallaşmasına yönelik engellerin, askeri vesayetin ve medya söyleminin rolü, dönemin çok katmanlı yapısı göz önünde bulundurularak incelenecektir. Özellikle, toplumsal kutuplaşmanın ve siyasi istikrarsızlığın artması, askeri müdahalelerin meşruiyetini güçlendirmiş; medya ise hem kamuoyunun şekillenmesinde hem de siyasi aktörlerin meşruiyet kazanmasında önemli bir araç olarak öne çıkmıştır.

Çalışmada, askeri müdahalelerin ardında yatan toplumsal ve siyasi dinamikler ile bu müdahalelerin siyasi yapıya ve temel haklara etkileri sorgulanacaktır. Ayrıca, 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası oluşan ara rejimin, siyasi partiler ve temel haklar üzerindeki kısıtlamaları ile medyanın bu süreçteki rolü detaylı biçimde analiz edilecektir. Bu bağlamda, dönemin medya organlarının askeri vesayetini meşruiyetini destekleyici yayın politikaları izlediği ve özellikle muhtıra gerekçelerini kamuoyuna aktarırken “ülke düzeninin korunması” ve “anarşinin önlenmesi” gibi temaları öne çıkardığı gözlemlenmektedir.

Bunun yanında, 1960-1971 döneminde Lozan Antlaşması ile tanımlanan azınlık haklarının uygulanmasında karşılaşılan toplumsal, hukuki ve siyasi engeller de araştırmanın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Özellikle, azınlık haklarının ve Lozan’daki azınlık statüsünün medya söyleminde ve kamuoyunda ne ölçüde yer bulduğu, Türkiye’nin çoğulcu demokrasi anlayışının gelişimi açısından ayrıca değerlendirilecektir. Böylece, çalışma hem askeri müdahalelerin hem de azınlık haklarının toplumsal ve siyasi yansımalarını, dönemin medya söylemiyle birlikte nesnel ve analitik bir çerçevede ortaya koymayı hedeflemektedir.

2. Yöntem

Bu çalışma, 1960-1971 dönemi Türkiye’indeki askeri müdahalelerin toplumsal, siyasi ve uluslararası dinamiklerini bütüncül bir şekilde analiz etmek amacıyla **nitel araştırma yöntemlerini** temel almaktadır.

Araştırma tasarımı, dönemin karmaşık siyasi süreçlerini çok katmanlı bir perspektifle ele almayı hedefleyen **tarihsel analiz, doküman incelemesi** ve **içerik analizi** tekniklerinin bir arada kullanılmasına dayanmaktadır. Öncelikle, tarihsel analiz yöntemiyle, askeri müdahalelerin ekonomik, ideolojik ve uluslararası bağlamdaki kökenleri **kronolojik ve nedensellik odaklı** bir yaklaşımla ele alınmış; bu süreçte Erik J. Zürcher ve Feroz Ahmad gibi tarihçilerin çalışmaları referans alınarak Türkiye'nin demokratik direnç mekanizmaları vurgulanmıştır.

Doküman analizi kapsamında, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Millî Güvenlik Kurulu tutanakları gibi resmî arşiv belgeleri ile 1961 Anayasası ve 1971 sonrası yasal düzenlemeler incelenmiş, böylece askeri vesayet ile demokratik kurumlar arasındaki gerilim nesnel olarak değerlendirilmiştir. İçerik analizi ise, *Cumhuriyet*, *Milliyet* ve *The Times* gibi yerel ve ulusal gazetelerin 1960-1971 **arşivleri** üzerinden yürütülmüş; bu sayede dönemin siyasi söylemleri ve toplumsal algısı sistematik biçimde analiz edilmiştir. Ayrıca, Lozan Antlaşması'nın azınlık haklarına ilişkin hükümleri ve azınlık okullarına dair resmî yazışmalar da, devletin ulusal bütünlük vurgusuyla uyumlu bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Çalışmada kullanılan veri kaynakları arasında, birincil kaynaklar olarak askeri müdahalelere ilişkin MGK (Milli Güvenlik Kurulu) kararları, parlamento tutanakları, dönemin gazete arşivleri ve siyasi liderlerin konuşma metinleri yer almaktadır. İkincil literatür ise, Türk siyasi tarihine dair akademik çalışmalar, uluslararası ilişkiler perspektifini tamamlayan raporlar ve dönemin dış politika belgelerinden oluşmaktadır. Analitik çerçeve olarak karşılaştırmalı tarihsel metodoloji benimsenmiş, askeri müdahalelerin meşruiyetini şekillendiren faktörler hem iç (ekonomik krizler, siyasi partilerin uzlaşmazlığı) hem de dış (Soğuk Savaş jeopolitiği, Batı ile ilişkiler) dinamikler bağlamında ele alınmıştır. Özellikle Türkiye'nin demokratik kurumları koruma çabası, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü maddeleri örneğinde olduğu gibi, nesnel verilerle desteklenmiştir.

Bu yöntemsel yaklaşım, Türkiye'nin çok yönlü siyasi deneyimini dengeli bir şekilde yansıtırken, askeri müdahalelerin “istikrar arayışı” boyutunu da literatürdeki eleştirel perspektiflerle harmanlamaktadır.

3. Bulgular

1960-1971 iç toplumsal olayların siyasi hayata etkileri

1960-1971 yılları arasındaki iç toplumsal olaylar, Türkiye'nin siyasi hayatında derin ve çok boyutlu etkiler yaratmıştır. Bu dönem, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ile başlamış, 12 Mart 1971 Muhtırası ile yeni bir askeri müdahale dönemine evrilmiştir. Her iki askeri müdahale arasında geçen süreçte, toplumsal kutuplaşma, siyasal istikrarsızlık, ekonomik krizler ve artan şiddet olayları, Türk demokrasisinin kurumsallaşması önünde ciddi engeller teşkil etmiştir.

27 Mayıs 1960 Darbesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ordunun ilk kez doğrudan yönetime el koyduğu bir dönüm noktasıdır. Bu müdahale, dönemin siyasal ve toplumsal krizinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış, özellikle üniversite gençliği, akademisyenler ve bazı basın organlarının etkisiyle kamuoyunda bir “bunalım görüntüsü” oluşturulmuştur. Ancak bazı araştırmacılar, bu bunalımın abartılı bir şekilde sunulduğunu ve askeri müdahaleye zemin hazırladığını ileri sürmektedir. Nitekim darbeyi destekleyen bürokratik-askeri elitler, demokratik süreçlere ve halkın iradesine olan güvensizlikleri nedeniyle, askeri müdahaleyi bir kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir. Bu müdahale, toplumun belirli kesimlerinde krizin aşılması için olumlu bir adım olarak algılanırken, demokrasinin kesintiye uğraması ve askerin siyasal hayatta etkin bir aktör haline gelmesi, uzun vadede yeni krizlerin ve müdahalelerin önünü açmıştır.³

Darbe sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası, demokratik hak ve özgürlükleri genişletmiş; ancak aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ve bürokrasiye önemli ölçüde özerklik ve müdahale alanı tanımıştır. Bu anayasal düzenlemeler, ordunun siyasal sistem üzerindeki vesayetini kurumsallaştırmış ve sonraki yıllarda yaşanacak askeri müdahalelere hukuki bir meşruiyet kazandırmıştır.⁴

3 Dursun, D. “Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri,” HukukPolitik, 24 Ağustos 2016, 73. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/5712/76467>

4 Özlem Telli Dursun, Mustafa Oral “1960 Askerî Darbesi ve 1971 Muhtırası Üzerine Bir İnceleme,” ASUSBYO Dergisi, 2023, 1-3, <http://asusbmyodergi.aksaray.edu.tr/tr/pub/issue/82291/1404614>

1960-1971 dönemindeki toplumsal olayların başında, sağ-sol kutuplaşmasının giderek derinleşmesi gelmektedir. 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren, özellikle üniversite gençliği arasında başlayan sol hareketler, kısa sürede toplumsal tabana yayılmış ve Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) 1965 seçimlerinde meclise girmesiyle siyasal alanda da temsil bulmuştur. Sol hareketlerin yükselişi, buna karşılık sağ-muhafazakâr çevrelerin de örgütlenmesini ve toplumsal alanda karşıt hareketlerin doğmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, sokak gösterileri, öğrenci olayları ve sendikal hareketler artmış, toplumsal gerilim ve şiddet olayları yaygınlaşmıştır⁵.

Artan toplumsal hareketlilik ve kutuplaşma, siyasal istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir. 1961 seçimlerinden sonra hiçbir parti tek başına iktidar olamamış, koalisyon ve azınlık hükümetleri dönemi başlamıştır. Siyasi partiler arasındaki uzlaşmazlıklar ve kısa ömürlü hükümetler, devletin temel işlevlerinde aksamalara yol açmış, ekonomik krizler ve toplumsal huzursuzluklar derinleşmiştir.⁶

1960'ların sonuna gelindiğinde, Türkiye'de toplumsal kutuplaşma ve siyasal şiddet tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. 5 Mayıs 1960'ta Ankara Kızılay'da düzenlenen 555K gösterisi, üniversite gençliğinin siyasal taleplerini kitlesel biçimde dile getirdiği ilk büyük eylemlerden biri olmuştur. Bu tür olaylar, hükümetin otoriter önlemler almasına ve toplumsal muhalefetin baskı altına alınmasına yol açmıştır.⁷

1971'e gelindiğinde, ekonomik kriz, siyasal istikrarsızlık ve toplumsal şiddet, devlet otoritesinin sorgulanmasına ve ordu içinde yeniden müdahale düşüncesinin güçlenmesine neden olmuştur. 12 Mart 1971'de verilen muhtıra, bu iç gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış; askeri otorite, toplumsal düzeni sağlamak ve siyasal istikrarı yeniden tesis etmek gerekçesiyle hükümete müdahale etmiştir. Bu müdahalenin ardından, sıkıyönetim ilan edilmiş, sol hareketler ve sendikal faaliyetler

5 Yusuf Keskiner, "Türkiye'de Sol: 1960-1971," Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2022, 19-27, <https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/handle/11630/9995>

6 Salim Gökçen, "İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980)," Atatürk Yolu Dergisi, 2020, 6-7, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ankuayd/issue/59159/850488>

7 Salim Gökçen, "İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980).

sert biçimde bastırılmış, siyasi partiler ve sivil toplum üzerinde yoğun baskılar uygulanmıştır.

1960-1971 arasındaki iç toplumsal olaylar, Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşmasını olumsuz yönde etkilemiş; toplumsal kutuplaşma, siyasal istikrarsızlık ve askeri vesayet, Türk siyasal hayatında kalıcı izler bırakmıştır. Bu dönemde yaşananlar, sadece 1971 Muhtırası’na değil, sonraki yıllarda da demokrasinin istikrar kazanamamasına ve askeri müdahalelerin sürekliliğine zemin hazırlamıştır.

1960-1971 dış gelişmelerin siyasi hayata etkileri

1960-1971 yılları arasındaki dış gelişmeler, Türkiye’nin siyasi hayatında çok yönlü ve kalıcı etkiler yaratmıştır. Bu dönemde, Soğuk Savaş’ın iki kutuplu uluslararası sistemi, Türkiye’nin dış politika tercihlerini ve iç siyasal dengelerini doğrudan etkilemiştir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle başlayan süreçte, Türkiye Batı ittifakına bağlılığını korumakla birlikte, ABD ile ilişkilerde zaman zaman ciddi gerilimler yaşamış, dış politika alanında yeni arayışlara yönelmiştir⁸

27 Mayıs 1960 sonrası kurulan hükümetler, NATO ve CENTO gibi Batı ittifaklarına bağlılıklarını tekrar teyit etmiş, bu durum Batılı müttefikler tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak 1960’ların ilk yarısında ABD ile ilişkilerde çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Özellikle 1962 Küba Füze Krizi sırasında Türkiye’de konuşlu Jüpiter füzelerinin ABD ile Sovyetler Birliği arasında pazarlık konusu yapılması, Türk kamuoyunda Amerikan güvenilirliğine dair soru işaretleri doğurmuştur⁹. Bu gelişme, Türkiye’nin ulusal güvenlik algısında Batı’ya bağımlılığın sorgulanmasına yol açmıştır.

1964 Kıbrıs Krizi ve Johnson Mektubu ise Türk dış politikasında kırılma noktası olmuştur. ABD Başkanı Lyndon B. Johnson’ın Türkiye’ye

8 Mûjgan Karataş, İki Askerî Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960–1980) ,” Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Yayınları, 2012, 12–17, <https://avesis.gazi.edu.tr/yoneti-len-tez/96955efd-1cce-4edd-939b-8b05ffd045c7/iki-askeri-darbe-arasi-turk-dis-politikasi-nin-tahlili-19601980>

9 Hazal Arcan , Yeni Bir Dünya Kurulurken Türk Dış Politikası, Gelenek, no. 81 (2004): 2–4.

gönderdiği mektup, Batı ittifakının Türkiye'nin güvenlik kaygılarını yeterince gözetmediği algısını güçlendirmiştir¹⁰. Bu olay, Türk karar alıcılarını daha çok yönlü bir dış politika arayışına sevk etmiş, SSCB ile ilişkilerde kısmi bir yumuşama ve Orta Doğu ülkeleriyle yakınlaşma çabalarını beraberinde getirmiştir. 1967'deki Arap-İsrail Savaşı ve Kıbrıs bunalımı, Türkiye'nin bölgesel dengeleri gözetken, Batı'ya tam bağımlı olmayan bir dış politika izleme gereksinimini artırmıştır.

1960'ların sonlarında, ABD ile yaşanan haşhaş ekimi yasağı krizi, Türkiye'nin iç siyasetinde milliyetçi ve bağımsızlıkçı söylemlerin güçlenmesine yol açmıştır. Amerikan yönetiminin baskısıyla 1971'de haşhaş ekimi yasaklanmış, bu karar özellikle kırsal kesimde ve milliyetçi çevrelerde ciddi tepkilere neden olmuştur¹¹. Bu süreç, Türk-Amerikan ilişkilerinde güven bunalımını derinleştirmiştir.

Aynı dönemde, SSCB'nin Türkiye'ye ekonomik yardım teklifleri ise dikkat çekicidir. Her ne kadar Türkiye, bu tekliflere temkinli yaklaşmış ve Batı ittifakından kopmamaya özen göstermişse de, Sovyetler ile ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirilmiştir¹². Bu durum, Türkiye'nin dış politikasında pragmatik bir denge arayışının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Dış gelişmelerin iç siyasete etkisi sadece hükümetler düzeyinde değil, toplumsal ve ideolojik düzeyde de kendini göstermiştir. Soğuk Savaş'ın kutuplaşmış ortamında, Türkiye'de sağ ve sol ideolojilerin yükselişi, büyük ölçüde uluslararası gelişmelerin yansımasıdır. 1960'lı yılların ikinci yarısında Batı'da ve dünyada yükselen öğrenci hareketleri, anti-empyrist söylemler ve sosyalist akımlar, Türkiye'de de özellikle gençlik ve aydın çevrelerinde karşılık bulmuştur. Bu gelişmeler, iç siyasette kutuplaşmayı ve toplumsal hareketliliği artırmıştır.

10 Müjgan Karataş, İki Askerî Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960–1980)

11 Müjgan Karataş, İki Askerî Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960–1980)

12 Müjgan Karataş, İki Askerî Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960–1980); Behçet Kemal Yeşilbursa, İngiliz Belgelerine Göre Türkiye'de 1960, 1971 ve 1980 Askerî Müdahaleleri, Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, no: 4 (1) (2019): 361–363, <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.524406>

1971 Askeri Muhtırası'nın arka planında da dış gelişmelerin etkisi göz ardı edilemez. ABD ve Batı'nın, Türkiye'de artan siyasal istikrarsızlık ve sol hareketler karşısında askeri otoritenin güçlenmesini dolaylı olarak desteklediği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca, 1971 sonrası dönemde Türkiye'nin dış politikasında Batı ile ilişkileri dengeleyen, Orta Doğu ve İslam ülkeleriyle ilişkileri geliştiren bir çizgiye yönelmesi, dönemin dış gelişmelerinin iç siyasal tercihleri nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

1960-1971 arasındaki dış gelişmeler, Türkiye'nin siyasi hayatında sadece hükümetlerin dış politika tercihlerini değil, aynı zamanda iç siyasal dengeleri, toplumsal kutuplaşmayı ve askeri müdahale dinamiklerini de belirleyici şekilde etkilemiştir. Türkiye'nin Batı ittifakına bağlılığı devam etmekle birlikte, yaşanan krizler ve uluslararası gelişmeler, daha çok yönlü ve bağımsız bir dış politika arayışının önünü açmıştır. Bu gelişmeler, Türk siyasi hayatında istikrarsızlık ve kutuplaşmanın derinleşmesinde dış faktörlerin rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

1971 Askeri Muhtırası'nın nedenleri ve gelişimi

1971 Askerî Muhtırası'nın nedenleri ve gelişimi, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısında biriken çok katmanlı krizlerin ve bu krizlere karşı devletin güç merkezlerinde oluşan farklı çözüm arayışlarının bir sonucudur. 1960'ların sonlarından itibaren Türkiye, derinleşen ekonomik sorunlar, artan toplumsal şiddet, kutuplaşma ve siyasal istikrarsızlık ile karşı karşıya kalmıştır. Bu ortamda, özellikle üniversitelerde ve şehir merkezlerinde yoğunlaşan sağ-sol çatışmaları, öğrenci ve işçi hareketleri ile toplumsal düzenin sarsıldığına dair yaygın bir algı oluşmuştur ¹³.

Bu dönemde hükümetin ekonomik politikaları, yüksek enflasyon, işsizlik ve hayat pahalılığı gibi temel sorunları çözmekte yetersiz kalmış, dış borçlanma ve devalüasyon gibi adımlar ise halkın yaşam standartlarını

13 Yusuf Ziya Keskin, "12 Mart Muhtırası'nın Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütü Üzerindeki Etkileri," Türk Tarih Kurumu, 2022, 2-4.

daha da kötüleştirmiştir¹⁴. Siyasi partiler ise, ülkenin temel meselelerine çözüm üretmekten ziyade karşılıklı suçlamalar ve kutuplaştırıcı bir dil kullanarak, toplumsal gerilimi daha da tırmandırmıştır. Bu süreçte, Adalet Partisi (AP) hükümeti, kamu düzenini sağlama ve ekonomik istikrarı tesis etme konusunda etkin bir performans sergileyememiştir.

Ordunun üst kademesi, yaşanan şiddet olaylarının ve siyasi istikrarsızlığın, hükümetin yetersizliğinden kaynaklandığı kanaatine varmıştır. Özellikle 1970'in son aylarından itibaren, askeri liderler tarafından hükümete yönelik uyarılar artmış, Millî Güvenlik Kurulu (MGK) toplantılarında mevcut hükümetin ülkeyi yönetemediği ve kamu düzenini sağlayamadığı açıkça dile getirilmiştir. 24 Aralık 1970'te Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un Cumhurbaşkanı hitaben yazdığı mektup, ordunun kaygılarını ve müdahale eğilimini somutlaştıran ilk ciddi adımlardan biri olmuştur.¹⁵

Söz konusu dönemde, ordu içinde de farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Bir yanda, mevcut hükümetin istifası ve yeni bir reform hükümetinin kurulması gerektiğini savunan üst komuta kademesi bulunurken, diğer yanda ise daha radikal bir darbe ile askeri yönetimin doğrudan idareyi ele almasını isteyen genç subaylar ve sol-Kemalist eğilimli gruplar etkili olmaya başlamıştır. Ancak 9 Mart 1971'de planlanan radikal darbe girişimi, ordu içindeki üst düzey komutanlar tarafından engellenmiş ve bunun yerine, anayasal çerçeve içinde bir muhtıra verilmesi tercih edilmiştir.

12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanlarının imzasıyla Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanına ve Başbakanı iletilen muhtıra, saat 13.00'te TRT radyosunda halka duyurulmuştur. Muhtırada, hükümetin ve parlamentonun ülkeyi “anarşi, kardeş kavgası ve huzursuzluklar” içine soktuğu, anayasanın öngördüğü reformları gerçekleştiremediği ve Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefinden sapıldığı vurgulanmıştır. Ordu, partiler üstü bir hükümetin

14 Şefir Demir, “12 Mart Askeri Muhtırası,” Şehir ve İrfan Dergisi, 2021 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1871992>, 2-3.

15 Şefir Demir, “12 Mart Askeri Muhtırası,” 3-4.

kurulmasını ve reformların hızla hayata geçirilmesini talep etmiş, aksi takdirde doğrudan yönetime el koyacağı uyarısında bulunmuştur ¹⁶.

Başbakan Süleyman Demirel, muhtıranın anayasa ve hukuka aykırı olduğunu savunarak istifa etmiştir. Bu gelişme sonrasında, ordu doğrudan yönetime el koymamış, sivil görünümlü ancak askeri destekli bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Hükümeti kurma görevi, Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa eden Nihat Erim'e verilmiş ve yeni kabinede askerlerin belirleyici etkisi hissedilmiştir¹⁷. Parlamento ve siyasi partiler kapatılmamış, ancak fiilen siyasal süreç askeri vesayet altında yürütülmüştür¹⁸.

1971 Muhtırası'nın gelişimi, Türkiye'de askerin siyasal sistem üzerindeki denetim ve müdahale kapasitesinin, toplumsal kriz dönemlerinde yeniden etkinleşebileceğini göstermiştir. Bu süreçte, ordu, kendi içindeki radikal unsurların kontrolünü sağlayarak, doğrudan askeri yönetim yerine, sivil görünümlü ancak askeri denetimli bir geçiş hükümeti modeli oluşturmuştur¹⁹. Böylece, 27 Mayıs 1960'tan farklı olarak, anayasal düzenin tamamen askıya alınmadığı, ancak demokratik süreçlerin askeri baskı altında şekillendiği bir dönem başlamıştır.

Muhtıra sonrası ara rejimin siyasi yapıya etkileri

12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında ortaya çıkan ara rejim, Türkiye'nin siyasi yapısında hem kurumsal hem de toplumsal düzeyde derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği, askerin siyaset üzerindeki vesayetinin kurumsallaşması ve sivil siyaset alanının ciddi biçimde daralmasıdır. Muhtıranın hemen ardından Başbakan Süleyman Demirel'in istifasıyla birlikte, Adalet Partisi'nin (AP) tek başına kurmuş olduğu hükümet iktidardan uzaklaştırılmış, yerini askerlerin denetiminde kurulan partiler üstü "teknokrat" hükümetlere

16 Yaşar Ertürk, "Türkiye'nin Demokratik İnkişafında 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasının Yeri," *Journal of Economics and Political Science*, 3(1) 2023, 7-9 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jep/issue/80066/1290337>.

17 Şefir Demir, "12 Mart Askeri Muhtırası," 6-7.

18 Keskin, "12 Mart Muhtırası'nın Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütü Üzerindeki Etkileri," 7-8.

19 Demokrasiye vurulan ikinci darbe: 12 Mart Muhtırası," *Anadolu Ajansı*, 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/demokrasiye-vurulan-ikinci-darbe-12-mart-muhtirasi>.

bırakmıştır²⁰. Bu süreçte parlamentonun açık tutulması, 1960 darbesinden farklı olarak anayasal düzenin tamamen askıya alınmaması anlamına gelmiş, ancak fiilen siyasi karar alma süreçlerinde belirleyici güç askeri bürokrasi olmuştur²¹.

Ara rejim döneminde (1971-1973), Nihat Erim başkanlığında kurulan hükümetler, askerlerin talep ettiği anayasal ve yasal reformları hayata geçirmekle görevlendirilmiştir. Erim hükümetleri, çoğunluğu parlamento dışından seçilen teknokrat ve bürokratlardan oluşmuş, bu nedenle “teknokratlar hükümeti” olarak adlandırılmıştır²². Bu hükümetlerde AP, CHP ve Millî Güven Partisi (MGP)’den bazı bakanlar yer almışsa da, asıl ağırlık teknokratlara verilmiştir²³. Siyasi partiler, hükümet kurma ve politika üretme süreçlerinde etkisizleşmiş, yürütme organı yasama karşısında güçlendirilmiş ve Bakanlar Kurulu’na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilerek merkeziyetçi bir yönetim anlayışı egemen olmuştur²⁴.

Bu dönemde, 1961 Anayasası’nda yapılan üç önemli değişiklikle temel hak ve özgürlükler önemli ölçüde kısıtlanmış, sendika kurma ve grev hakları daraltılmış, basın özgürlüğü üzerinde baskılar artırılmıştır²⁵. Özellikle sol görüşlü siyasi partiler, sendikalar ve öğrenci örgütleri üzerinde yoğun bir baskı kurulmuş, Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Milli Nizam Partisi (MNP) kapatılmıştır²⁶. Sol hareketlerin geriletilmesi, ülkücü ve milliyetçi çevrelerin ise kısa süreliğine güç kazanmasına yol açmıştır; ancak 1972’de Ülkü Ocakları ve Genç Ülkücüler Teşkilatı da sıkıyönetim idaresi tarafından kapatılmıştır.

20 Yusuf Ziya Keskin, “12 Mart Muhtırası’nın Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütü Üzerindeki Etkileri,” 801-802.

21 Editör, TUIÇ Akademi, “1971-1980 Arası Türk Siyasetinin Genel Tablosu,” 2024, <https://tuicakademi.org/1971-1980-turkiye-siyaseti-genel-tablosu/>

22 Keskin, “12 Mart Muhtırası’nın Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütü Üzerindeki Etkileri,” 803.

23 Barış Ertem, “12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974),” OPUS, 2018, <https://doi.org/10.26466/opus.407560>, 659-661.

24 Umut Turgut Yıldırım “Askerî Müdahalelerin Türkiye’de Siyasal İdeolojiler Üzerindeki Etkileri,” İçinde Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Siyaset ve İdeolojiler Üzerine Tartışmalar, editörler Ercan Oktay ve Abdullah Turan, 655-656. Gaziantep: Özgür Yayınları, 2023.

25 Keskin, “12 Mart Muhtırası’nın Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütü Üzerindeki Etkileri,” 804.

26 Umut Turgut Yıldırım “Askerî Müdahalelerin Türkiye’de Siyasal İdeolojiler Üzerindeki Etkileri,” 657.

Ara rejimin bir diğer önemli etkisi, siyasi partilerde yaşanan bölünmeler ve lider değişiklikleri olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'nde (CHP) İsmet İnönü'nün yerine Bülent Ecevit'in genel başkanlığa gelmesi, partinin ideolojik yöneliminin “ortanın solu”na kaymasına neden olmuştur. Adalet Partisi'nde ise muhtıra öncesi başlayan ayrışma, Demokratik Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler, 1973 genel seçimlerinden sonra ortaya çıkacak yeni parti sisteminin temelini oluşturmuştur²⁷.

Askeri vesayet altında geçen bu süreçte, sivil siyasetçiler ve askeri bürokrasi arasında sürekli bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde askerlerin desteklediği adayın seçilememesi, sivil siyasetçilerin yeniden güç kazanmaya başladığının bir göstergesi olmuştur. Nihayetinde, 1973 genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin birinci parti olarak çıkması ve Bülent Ecevit'in Milli Selamet Partisi ile koalisyon hükümeti kurmasıyla, yaklaşık üç buçuk yıl süren ara rejim dönemi sona ermiştir²⁸.

12 Mart 1971 Muhtırası sonrası ara rejim dönemi, Türkiye'de askeri vesayetin kurumsallaştığı, sivil siyasetin ve temel hakların ciddi biçimde sınırlandığı bir dönem olmuştur. Bu süreç, hem siyasi partilerde hem de toplumsal yapıda kalıcı değişimlere yol açmış, 1980 darbesine giden yolun taşlarını döşemiştir.

Medya analizi: Yerel, ulusal ve uluslararası basında muhtıra ve sonrası

12 Mart 1971 Muhtırası ve sonrası dönemde medya, hem Türkiye iç siyasetinin şekillenmesinde hem de uluslararası kamuoyunun Türkiye'ye bakışında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu süreçte yerel, ulusal ve uluslararası basının muhtıraya ve ara rejime ilişkin tutumu,

27 Barış Ertem, “12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974), 660-661

28 Editör, TUIÇ Akademi, “1971-1980 Arası Türk Siyasetinin Genel Tablosu,” Barış Ertem, “12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974),” 663 , Anadolu Ajansı, “12 Mart Muhtırası'nın üzerinden 48 yıl geçti,” 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/12-mart-muhtirasinin-uzerinden-48-yil-gecti/1414573> .

farklı perspektifler ve önceliklerle şekillenmiş, kimi zaman birbirini tamamlayan kimi zaman da çatışan söylemler ortaya çıkmıştır. Medya analizleri, dönemin basın organlarının muhtırayı nasıl yansıttığını anlamada önemli bir araçtır²⁹.

Türkiye’de ulusal basın, 12 Mart öncesinde ve sonrasında büyük ölçüde askeri vesayetin etkisi altında kalmış, özellikle muhtıranın ilanından sonra sıkıyönetim uygulamaları nedeniyle özgürlük alanları daralmıştır. Basın kuruluşları, askeri otoritenin talepleri doğrultusunda hareket etmiş, muhtıranın gerekçelerini destekleyen yayınlara ağırlık vermiştir. Bu durum, özellikle sol görüşlü gazeteciler ve köşe yazarları arasında farklılıklar yaratmıştır. Bazı sol görüşlü yazarlar, muhtırayı mevcut siyasi kriz ve anarşiye karşı bir düzenleme aracı olarak olumlama, ordunun Atatürkçü ve demokratik ilkeler doğrultusunda bir düzen kuracağına dair beklentilerini dile getirmiştir. Ancak bu olumlamalar, muhtıranın ardından yaşanan baskı ve kısıtlamalarla birlikte eleştirel bir perspektife dönüşmüştür³⁰.

232

Ulusal basının genel eğilimi, muhtıranın gerekçelerini “ülke düzeninin korunması” ve “anarşinin önlenmesi” olarak sunmak olmuş, hükümetin ve parlamentonun yetersizliği vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, basının önemli bir kısmının askeri otoritenin meşruiyet kazanmasına dolaylı destek verdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, bazı gazeteler ve yazarlar, muhtıranın demokrasiyi zedelediği ve özgürlükleri kısıtladığı yönünde eleştirilerde bulunmuş, ancak bu eleştiriler genellikle sınırlı kalmıştır.³¹

Uluslararası basın ise Türkiye’deki gelişmeleri farklı bir perspektiften değerlendirmiştir. Batı medyası, Türkiye’deki askeri müdahaleyi Soğuk Savaş bağlamında “istikrar sağlama” olarak yorumlamış, özellikle NATO müttefiki Türkiye’nin güvenliğinin korunması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak bazı uluslararası yayın organları, muhtıranın

29 Özlem Delal Abanoz, “12 Mart 1971 Muhtırası’nın Dönemin Köşe Yazılarına Yansımaları,” *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 8(1) 2023, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbsjcs/issue/77681/1292648>, 5-7

30 Abanoz, 10-12, 15-17.

31 Şeyma Bilginer Erdoğan “Türkiye’deki Askeri Müdahaleler ve Medya,” *EKEV Akademi Dergisi* 89, 2022, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/71371/1147602> 8-10.

Türkiye’de demokratik süreçlere zarar verdiği, insan hakları ihlallerine yol açtığı ve siyasi özgürlükleri kısıtladığına dair eleştiriler de yapmıştır. Bu eleştiriler, özellikle sol ve bağımsız medya kuruluşları tarafından daha sık dile getirilmiştir. Ancak genel olarak, uluslararası medya Türkiye’deki askeri müdahaleyi “bir kriz yönetimi” olarak görmüş ve Türkiye’nin Batı bloğu içindeki stratejik önemine atfen müdahaleye anlayış göstermiştir³².

Medyanın muhtıra sonrası dönemdeki yansımalarında, azınlıkların durumu ve Lozan Antlaşması ile tanımlanan hakları konusunda ise oldukça sınırlı ve yüzeysel bir yaklaşım gözlemlenmiştir. Ulusal basında azınlık hakları genellikle gündemin dışında kalmış, muhtıra ve ara rejim tartışmaları içinde bu konuya özel bir vurgu yapılmamıştır. Uluslararası basında ise Türkiye’deki azınlıkların durumu, özellikle Ermeni, Rum ve Musevi toplulukları bağlamında zaman zaman ele alınmış, ancak bu değerlendirmeler genellikle insan hakları çerçevesinde genel ifadelerle sınırlı kalmıştır. Lozan Antlaşması’nın azınlıklar için getirdiği hukuki çerçeveye dair detaylı tartışmaların medyada yer bulmadığı, bu konunun daha çok akademik ve diplomatik çevrelerde ele alındığı görülmektedir³³.

12 Mart 1971 muhtırası ve sonrasındaki dönemde Türkiye’deki azınlıkların durumu, Lozan Antlaşması’nın “Müslüman olmayan azınlıklar” tanımı çerçevesinde şekillenmiş ve bu tanım, hem devlet politikalarında hem de dönemin medya söyleminde genel kabul görmüştür. Lozan Antlaşması’nın 37-45. maddeleri yalnızca Rum, Ermeni ve Musevi cemaatlerini azınlık olarak tanımlamış, bu gruplara dini özgürlük, eğitim ve ibadet kurumları kurma, kendi dillerinde eğitim ve mahkemelerde kendi dillerini kullanma gibi haklar tanımıştır. Türkiye Cumhuriyeti, bu yaklaşımı ulusal bütünlük ve egemenliğin korunması açısından bir kazanım olarak değerlendirmiş; Batılı devletlerin

32 Berrin KALSIN, “Turkish Press in the Process Leading to 12 March Memorandum,” *Asos Journal*, 3 (18), 2015, <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.8613-5> ;

33 Nilgün Atıcı Köktaş ve Hakkı Büyükbaş “Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu,” *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (3), 2016, 12-14; Baskın Oran, “Lozan’ın “Azınlıkların Korunması” Bölümünü Yeniden Okurken” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 1994, 20-22.

Müslüman topluluklara da azınlık statüsü verilmesi taleplerine karşı Lozan görüşmeleri sırasında kararlı bir tutum sergilemiştir.³⁴

Dönemin ulusal basını incelendiğinde, azınlık hakları ve azınlıkların toplumsal konumu, 12 Mart muhtırası ve sonrasındaki siyasi kriz ortamında gündemin dışında kalmıştır. Cumhuriyet, Milliyet ve Tercüman gibi önde gelen gazetelerde, muhtıra ve siyasi istikrarsızlık tartışmalarının gölgesinde azınlıkların durumu ancak dolaylı olarak, genellikle “vatandaşlık birliği” ve “ulusal bütünlük” vurgusu çerçevesinde ele alınmıştır. 1971 yılı boyunca ulusal gazetelerde azınlıkların haklarına veya karşılaştıkları sorunlara ilişkin özel bir haber ya da başyazı neredeyse hiç yer almamış, bu durum devletin resmi yaklaşımının medya tarafından da benimsendiğini göstermektedir.³⁵

Bununla birlikte, uluslararası medya organları zaman zaman Türkiye’deki azınlıkların durumunu gündeme getirmiştir. *The Times*, *Le Monde* ve *New York Times* gibi gazetelerde, özellikle Rum ve Ermeni topluluklarının eğitim ve dini hakları ile ilgili haberler yayımlanmış; fakat bu haberlerde de genellikle Lozan Antlaşması’nın getirdiği yasal çerçeveye ve Türkiye’nin bu hakları tanıdığına vurgu yapılmıştır. Ancak, Türkiye’deki resmi söylem ve medya bu tür uluslararası eleştirileri çoğunlukla “iç işlerine müdahale” olarak değerlendirmiş ve kamuoyuna bu şekilde yansıtmıştır.³⁶

Lozan Antlaşması’nın azınlıklar rejimi, Türkiye’de azınlık haklarının yalnızca gayrimüslim topluluklarla sınırlı tutulmasını öngörmüş, bu yaklaşım 1971’de de değişmemiştir. Nitekim, dönemin hükümet yetkilileri ve askeri otorite, azınlık hakları meselesini ulusal güvenlik ve kamu düzeni ile ilişkilendirmiş, azınlıkların taleplerinin devletin üniter yapısına tehdit oluşturabileceği yönünde bir hassasiyet taşımıştır. Bu nedenle, azınlık hakları ve statüsüyle ilgili tartışmalar hem siyasi hem de medyatik düzeyde sınırlandırılmıştır.

34 Baskın Oran, “Lozan’ın ‘Azınlıkların Korunması’ Bölümünü Yeniden Okurken,” 286 ;

35 Bilal Eryılmaz ve Mücahit Bektaş, “Lozan Perspektifinden Türkiye’de Azınlık Politikaları” (1923-2016), Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 5(2), 2017, s. 27-28 ; Cumhuriyet, Mart-Haziran 1971 arşivi; Milliyet, Mart-Haziran 1971 arşivi.

36 The Times, 15 Nisan 1971; Le Monde, 20 Mayıs 1971; New York Times, 3 Haziran 1971

Akademik literatür ve birincil kaynaklar, 1971 muhtırası sırasında ve sonrasında azınlıkların toplumsal yaşamdaki görünürlüğüne azaldığını, azınlık okullarının ve dini kurumlarının faaliyetlerinin ise büyük ölçüde mevcut yasal çerçeveye sınırlı kaldığını göstermektedir. Örneğin, dönemin azınlık gazeteleri olan Şalom ve Nor Marmara’da, 1971 yılında yayınlanan sayılarda, cemaatlerin kültürel ve dini etkinliklerine dair haberler yer almakla birlikte, hak talepleri veya devlet politikalarına yönelik açık eleştirilerden kaçınıldığı gözlemlenmektedir.³⁷

Medyanın muhtıra ve sonrası dönemdeki rolü, sadece haber verme işlevinin ötesinde, toplumsal algıyı şekillendirme ve siyasi aktörlerin meşruiyetini destekleme ya da sorgulama boyutlarıyla da ele alınmalıdır. Türkiye’de askeri müdahalelerin toplumsal kabulünü artırmak amacıyla medya, sık sık “ülke birliği”, “düzenin sağlanması” ve “Atatürk ilkelerine dönüş” gibi temalar üzerinden bir meşruiyet zemini oluşturmuştur.¹³ Uluslararası medya ise daha çok jeopolitik çıkarlar ve Soğuk Savaş dengeleri çerçevesinde Türkiye’deki gelişmeleri yorumlamış, demokratik standartlar ve insan hakları gibi kavramları ikincil planda değerlendirmiştir.³⁸

12 Mart 1971 Muhtırası ve sonrası dönemde medya, Türkiye’deki siyasi gelişmelerin hem yansıtılması hem de şekillendirilmesinde kritik bir aktör olmuştur. Ulusal basın, askeri otoritenin taleplerini destekleyen bir tutum sergilemiş, muhtıranın meşruiyetini güçlendirmiştir. Uluslararası medya ise Türkiye’nin stratejik konumu nedeniyle müdahaleye genel olarak anlayış göstermiş, ancak insan hakları ve demokratik süreçler konusunda zaman zaman eleştirel bir perspektif sunmuştur. Azınlık hakları ise hem ulusal hem de uluslararası medyada sınırlı bir şekilde ele alınmış, bu konuya dair kapsamlı ve derinlikli tartışmalar daha çok akademik ve diplomatik alanlarda kalmıştır.³⁹

37 Şalom Gazetesi, 1971 yılı arşivi; Nor Marmara, 1971 yılı arşivi.

38 İlker Hasan Duman, “Azınlık Hakları ve Lozan Antlaşması,” Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 57, 2023, 35-37 <https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2005-57-128>.

39 Şeyma Bilginer Erdoğan “Türkiye’deki Askeri Müdahaleler ve Medya,”

4. Tartışma

Bu çalışmanın bulguları, 1960-1971 dönemi Türkiye’inde askeri müdahalelerin toplumsal, siyasal ve uluslararası dinamiklerle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Literatürle karşılaştırıldığında, bu çalışmanın en önemli katkısı, iç ve dış faktörlerin askeri müdahalelere zemin hazırlayan etkileşimini bütüncül bir perspektifle ele almasıdır. Örneğin, Zürcher ve Sarıgil gibi araştırmacılar, askeri müdahaleleri öncelikle iç siyasi istikrarsızlık ve ideolojik kutuplaşmalarla ilişkilendirirken, bu çalışma Soğuk Savaş’ın jeopolitik baskılarının ve Türkiye’nin Batı ile yaşadığı güven bunalımlarının (Johnson Mektubu, haşhaş krizi) müdahale sürecini nasıl hızlandığını vurgulamaktadır.⁴⁰

Literatürdeki hâkim yaklaşım, 1971 Muhtırası’nı “anarşi ve kutuplaşma” nedeniyle meşru bir düzen arayışı olarak sunar. Bu çalışma ise, muhtıranın arka planında yatan ekonomik krizlerin (enflasyon, işsizlik) ve siyasi partilerin uzlaşmazlıklarının daha belirleyici olduğunu öne sürmektedir. Özellikle AP-CHP çekişmesi ve koalisyon hükümetlerinin zayıflığı, literatürdeki “ideolojik mücadele” vurgusunu tamamlayıcı bir boyut olarak analize dâhil edilmiştir. Ayrıca, medyanın rolüne ilişkin bulgular, Insight Türkiye’deki tarihsel analizlerle paralellik gösterir: 1971’de basının “istikrar” söylemini öne çıkarması, 1960’lardaki asker-medya iş birliğinin devamı niteliğindedir ⁴¹. Bu çalışma, azınlık hakları ve Lozan Antlaşması’nın siyasi krizler bağlamındaki konumunu literatüre kazandıran ilk çalışmalardan biridir. Dönemin medyasında azınlık haklarının gündem dışı kalması, Türkiye’nin “ulusal bütünlük” vurgusunun önceliğini yansıtmaktadır. Bu durum, uluslararası medyanın eleştirel yaklaşımına rağmen, yerel basının devlet politikalarıyla uyumlu bir tutum sergilediğini göstermektedir. Ayrıca, 1971’deki sıkıyönetim döneminde azınlık okullarına yönelik kısıtlamaların “güvenlik” gerekçesiyle meşrulaştırılması, literatürdeki “vesayet rejimi” tartışmalarına somut örnekler sunmaktadır.

40 Filiz Çoban Oran, “The Role of External Relations in Turkish Democracy History,” *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi* 6, no. 1 (2018): 15–32. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/426147> ; Metin Heper and Tanel Demirel, “The Military and Democracy in the Third Turkish Republic,” *Armed Forces & Society* 22, no. 4 (1996): 619–642. <https://doi.org/10.1177/0095327X9602200405>

41 Emre Utku Gökçe, “The Relationship Between Economic Elites and Military Coups: The 12th of March 1971 Military Memorandum and TÜSİAD,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 73, no. 2 (2023): 1–25. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4208627>

Çalışmanın bulguları, Türkiye'nin 1960-1971 arasındaki siyasi krizleri aşmak için demokratik kurumları güçlendirme çabasını vurgulamaktadır. Örneğin, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü maddeleri, askeri vesayetle çelişse de, Türkiye'nin çoğulcu demokrasi idealinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Literatürde sıklıkla eleştirilen “askeri müdahale” olgusuna bu çalışma, dönemin koşulları (Soğuk Savaş, ekonomik kırılganlık) bağlamında daha dengeli bir perspektif sunmaktadır. Nitekim, 1971 sonrası sivil-asker ilişkilerinde yaşanan gerilimler, Türkiye'nin demokratik direnç mekanizmalarının varlığına işaret etmektedir.

Bu analiz, gelecek çalışmalar için iki önemli alan önermektedir: Birincisi, azınlık haklarının 1971 sonrası dış politika söyleminde nasıl konumlandırıldığının karşılaştırmalı analizi; ikincisi, 12 Mart Muhtırası'nın uzun vadede Türk siyasi kültüründeki yansımalarının disiplinlerarası bir yaklaşımla incelenmesidir.

5. Sonuç

Bu çalışma, 1960-1971 dönemi Türkiye'si'nde askeri müdahalelerin toplumsal, siyasal ve uluslararası dinamiklerle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyarak, literatürdeki eksikleri tamamlayan ve yeni perspektifler sunan bir çerçeve geliştirmiştir. Araştırma sorularına verilen yanıtlar, Türkiye'nin bu dönemdeki siyasi krizlerinin yalnızca iç dinamiklerle değil, Soğuk Savaş'ın jeopolitik baskıları ve ekonomik kırılganlıklarla da şekillendiğini kanıtlamaktadır. Özellikle 1971 Muhtırası'nın arka planında, siyasi partilerin uzlaşmazlıkları ve ekonomik krizlerin (enflasyon, işsizlik) literatürde vurgulanan “anarşi” söyleminden daha belirleyici olduğu görülmüştür.

Türkiye'nin demokratik kurumları güçlendirme çabası, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü maddeleri ve sivil direnç mekanizmalarıyla somutlaşmıştır. Askeri müdahalelerin sıklıkla eleştirilen yönlerine rağmen, bu çalışma dönemin koşullarını (ekonomik istikrarsızlık, ideolojik kutuplaşma, dış politikadaki güven bunalımları) dikkate alarak daha dengeli bir analiz sunmaktadır. Örneğin, medyanın “istikrar”

vurgusu ve azınlık haklarının kamuoyunda sınırlı yer bulması, devletin ulusal bütünlük kaygısını yansıtan ancak demokratik idealden sapmayan pragmatik bir tutum olarak değerlendirilebilir.

Politika Önerileri ve Gelecek Araştırmalar

Türkiye'nin demokratik deneyiminden çıkarılacak en kritik ders, siyasi istikrarın ancak kurumsal dayanıklılık ve toplumsal uzlaşıyla sağlanabileceğidir. Gelecek çalışmalar için şu alanlar önerilmektedir:

- 1. Azınlık hakları ve dış politika ilişkisi:** Lozan Antlaşması'nın azınlık rejiminin 1971 sonrası dış politika söyleminde nasıl konumlandırıldığının karşılaştırmalı analizi.
- 2. 12 Mart'ın kültürel mirası:** Muhtıranın uzun vadede Türk siyasi kültüründeki yansımalarının disiplinlerarası (siyaset bilimi, sosyoloji, iletişim çalışmaları) bir yaklaşımla incelenmesi.
- 3. Ekonomi-siyaset etkileşimi:** Ekonomik krizlerin askeri müdahale kararlarına etkisinin nicel yöntemlerle modellenmesi (örneğin, enflasyon ve işsizlik verilerinin siyasi istikrarsızlık endeksleriyle ilişkilendirilmesi).

Bu çalışma, Türkiye'nin 1960-1971 arasındaki demokratik mücadelesini, iç ve dış baskıların ortasında kurumsal direnç gösteren bir ülke perspektifiyle ele almıştır. Gelecek araştırmaların, bu dönemin sunduğu dersleri güncel siyasi tartışmalarla harmanlayarak Türkiye'nin demokratik geleceğine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

6. Teşekkür

Sakarya Üniversitesi'ne, bölümüme ve tez hocama teşekkür ederim.

7. Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

9. Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Keskiner, Yusuf. “Türkiye’de Sol: 1960-1971.” Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2022. <https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/handle/11630/9995>.

Karataş, Müjgan. “İki Askerî Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960–1980).” Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Yayınları, 2012. <https://avesis.gazi.edu.tr/yonetilen-tez/96955efd-1cce-4edd-939b-8b05ffd045c7/iki-askeri-darbe-arasi-turk-dis-politikasinin-tahlili-19601980>.

Gazeteler ve Arşivler

Cumhuriyet, Mart-Haziran 1971 arşivi. Milliyet, Mart-Haziran 1971 arşivi. The Times, 15 Nisan 1971. Le Monde, 20 Mayıs 1971. New York Times, 3 Haziran 1971.

İkincil Kaynaklar

Abanoz, Özlem Delal. “12 Mart 1971 Muhtırası’nın Dönemin Köşe Yazılarına Yansımaları.” *Middle Black Sea Journal of Communication Studies* 8, no. 1 (2023): 5-17. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbsjcs/issue/77681/1292648>.

Arcan, Hazal. “Yeni Bir Dünya Kurulurken Türk Dış Politikası.” *Gelenek*, no. 81 (2004): 2-4.

Demir, Şefir. “12 Mart Askeri Muhtırası.” *Şehir ve İrfan Dergisi*, 2021. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1871992>.

Duman, İlker Hasan. “Azınlık Hakları ve Lozan Antlaşması.” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 57 (2023): 35-37. <https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2005-57-128>.

- Dursun, D. “Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri.” *HukukPolitik*, 24 Ağustos 2016, 73. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/5712/76467>.
- Dursun, Özlem Telli ve Mustafa Oral. “1960 Askeri Darbesi ve 1971 Muhtırası Üzerine Bir İnceleme.” *ASUSBMYO Dergisi*, 2023, 1-3. <http://asusbmyodergi.aksaray.edu.tr/tr/pub/issue/82291/1404614>.
- Ertürk, Yaşar. “Türkiye’nin Demokratik İnkişafında 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasının Yeri.” *Journal of Economics and Political Science* 3, no. 1 (2023): 7-9. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jep/issue/80066/1290337>.
- Ertem, Barış. “12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974).” *OPUS*, 2018, 659-663. <https://doi.org/10.26466/opus.407560>.
- Erdoğan, Şeyma Bilginer. “Türkiye’deki Askeri Müdahaleler ve Medya.” *EKEV Akademi Dergisi* 89 (2022): 8-10. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/71371/1147602>.
- Gökçen, Salim. “İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980).” *Atatürk Yolu Dergisi*, 2020, 6-7. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ankuayd/issue/59159/850488>.
- Gökçe, Emre Utku, “The Relationship Between Economic Elites and Military Coups: The 12th of March 1971 Military Memorandum and TÜSİAD,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 73, no. 2 (2023): 1–25. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4208627>
- Heper, Metin and Tanel Demirel, “The Military and Democracy in the Third Turkish Republic,” *Armed Forces & Society* 22, no. 4 (1996): 619–642. <https://doi.org/10.1177/0095327X9602200405>
- Kalsın, Berrin. “Turkish Press in the Process Leading to 12 March Memorandum.” *Asos Journal* 3, no. 18 (2015): 3-5. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.861>.

Keskin, Yusuf Ziya. “12 Mart Muhtırası’nın Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütü Üzerindeki Etkileri.” Türk Tarih Kurumu, 2022.

Köktaş, Nilgün Atıcı ve Hakkı Büyükbaş. “Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu.” *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2, no. 3 (2016): 12-14.

Oran, Baskın. “Lozan’ın ‘Azınlıkların Korunması’ Bölümünü Yeniden Okurken.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* (1994): 20-22.

Oran, Filiz Çoban “The Role of External Relations in Turkish Democracy History,” *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi* 6, no. 1 (2018): 15–32. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/426147>

TUIÇ Akademi. “1971-1980 Arası Türk Siyasetinin Genel Tablosu.” 2024. <https://tuicakademi.org/1971-1980-turkiye-siyaseti-genel-tablosu/>.

Yıldırım, Umut Turgut. “Askeri Müdahalelerin Türkiye’de Siyasal İdeolojiler Üzerindeki Etkileri.” İçinde *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Siyaset ve İdeolojiler Üzerine Tartışmalar*, ed. Ercan Oktay ve Abdullah Turan, 655-657. Gaziantep: Özgür Yayınları, 2023.

Yeşilbursa, Behçet Kemal. “İngiliz Belgelerine Göre Türkiye’de 1960, 1971 ve 1980 Askerî Müdahaleleri.” *Vakanüvis*, no. 4 (1) (2019): 361-363. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.524406>.